

Лекція 2. Методика складання процесуальних актів у цивільних справах

2 години

Мета лекційного заняття: ознайомлення студентів із методикою складання процесуальних актів у цивільних справах, з тими аспектами, на які слід звертати увагу, здійснюючи аналіз фактичних обставин справи, з основними положеннями формування предмета доказування і змісту позовних вимог у цивільних справах.

План лекційного заняття:

2.1. Загальна методика складання процесуальних документів учасниками справи.

2.2. Аналіз фактичних обставин справи.

2.3. Формування предмета доказування і змісту позовних вимог у справі.

2.4. Доведення і доказування у цивільному процесі та обставини, які не підлягають доказуванню (доведенню).

2.5. Стратегія і тактика складання процесуальних документів.

2.1. Загальна методика складання процесуальних документів учасниками справи

Якщо особа дійшла висновку, що її право порушене, оспорюване або невизнане чи охоронюваний законом інтерес потребує захисту судом, вона має право відповідно до ст. 4 ЦПК України звернутися до суду за таким захистом із позовною заявою, заявою у порядку окремого провадження, заявою про видачу судового наказу тощо. При цьому у ст. 13 ЦПК України йдеться про те, що суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ЦПК України випадках. Таке звернення до суду залежно від виду провадження, в якому буде розглядатися справа, **має бути виражене у процесуальній формі, а саме – у позовній заяві, заяві окремого провадження або заяві про видачу судового наказу.** Лише за умови подання таких процесуальних документів, оформлених відповідно до закону (ст.ст. 175, 177, 297, 302, 306, 311, 318, 321, 330, 335, 340, 344, 348, 356, 392, 426 ЦПК України тощо), суд, перевіrivши передумови звернення особи до суду, відкриє провадження у справі та розпочне її судовий розгляд.

Зазвичай, будь-який документ, що подається до суду від учасників справи, складається з **чотирьох частин:**

- 1) вступна;
- 2) описова;
- 3) мотивувальна;
- 4) прохальна.

Вступна частина для осіб вважається найпростішою, оскільки назвати суд, який має розглядати вашу заяву, не важко, якщо заявник чітко орієнтується у нормах цивільного, адміністративного або господарського

процесів. Але ця простота лише удавана, оскільки навіть досвідчені фахівці з віділом адміністративного процесу в самостійний вид судочинства плутають ті суди, які мають розглядати заяву. Це положення в межах складання процесуальних актів досліджувати не вважаємо за можливе через те, що питання підвідомчості (компетенції) справ мають свою специфіку і розглядаються і межах цивільного, господарського та адміністративного процесів. **У сучасній доктрині цивільного процесу передбачається визначать компетенцію суду у порядку цивільного судочинства за категоріями справ та суб'єктами, які мають брати участь у справі.** Зокрема, у ч. 1 ст. 19 ЦПК України встановлено, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з **цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин**, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Отже, у цій статті наведено нечіткий перелік справ, які можуть розглядатися у порядку цивільного судочинства. Варто до цього додати, що **справи, в яких беруть участь юридичні особи, вирішуються господарськими судами.** Коли ж питання стоїть **про порушення прав громадян органами публічної влади**, такі справи підлягають розгляду у порядку **адміністративного судочинства.**

Якщо у звичайному адміністративному документі для порушення діяльності адміністративних органів достатньо зазначити кому адресований документ і від кого, **процесуальний документ, звернений до суду, має відповідати загальним вимогам, встановленим, насамперед, у ст. 175 ЦПК України.**

На практиці ж досить часто виникають істотні **труднощі у правильному визначенні відповідача**, але тут слід брати до уваги **фактичні обставини справи і норми матеріального і процесуального права.** Наприклад, коли шкоду було завдано працівником юридичної особи при виконанні останнім своїх службових обов'язків, то відповідачем має зазначатися юридична особа, а працівник має позначатися як третя особа без самостійних вимог на боці відповідача. Хоча у вступній частині позовної заяви формально вимагається назвати ім'я позивача, його представника і відповідача та не йдеться про інших осіб, яких доцільно залучити до участі в розгляді справи, особа, яка складає позовну заяву повинна брати до уваги такі положення:

1) до участі у справі можуть залучатися треті особи, на права яких може вплинути подальше рішення суду (ст. 53 ЦПК України);

2) згідно зі ст. 58 ЦПК України участь у справі можуть брати представники, тому слід розрізняти тих представників, які діють на підставі закону і без спеціального доручення (наприклад, так батьки захищають інтереси своїх малолітніх дітей), а також тих, які діють на підставі довіреності або договору доручення тощо. Тому у позовній заяві слід зазначити правові підстави, на яких діє представник.

Перед тим, як перейти від вступної частини до описової, треба знати, в якому виді **провадження** має розглядатися справа. Переважна більшість юридично необізнаних громадян не знає, за якими критеріями слід відрізнити

спеціальні види проваджень, а їх згідно з ч. 2 ст. 19 ЦПК України три, а саме:

- 1) наказне;
- 2) позовне (загальне або спрощене);
- 3) окреме.

Коротко специфіка розгляду справ у **наказному провадженні** сформульована у ч. 3 ст. 19 ЦПК, в якій встановлено, що наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Згідно зі ст. 161 ЦПК України **судовий наказ може бути видано, якщо:**

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи – підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

При цьому новелою оновленої редакції ЦПК України є те, що особа має право звернутися до суду з визначеними вище вимогами **в наказному або в спрощеному позовному провадженні на свій вибір.**

Окреме провадження призначене для розгляду справ про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають

значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов для здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 7 ст. 19 ЦПК України). Формально окреме провадження відрізняється від позовного тим, що **заяву подає не позивач, а заявник, поняття «відповідач» у цій категорії справ відсутнє**, оскільки у ній не розглядаються випадки правопорушень. Тому всі справи, в яких не існує правопорушення, а розглядається існування чи відсутність юридичного факту, вирішуються в окремому провадженні. Всі особи, на інтереси яких вплине майбутнє рішення суду, визначаються як **заінтересовані особи**. Навіть провадження у справах про визнання особи недієздатною або про обмеження дієздатності пов'язані зі встановленням насамперед фактів хвороби людини, коли вона неадекватно сприймає реальне життя, і лише потім таким фактам надається правова кваліфікація тощо.

Заява окремого провадження є засобом порушення провадження у справі, яка подається до суду і розглядається у певному процесуальному порядку, характерною рисою якого є надання усім заінтересованим особам єдиних процесуальних гарантій. В силу особливостей охоронюваного законом інтересу, про захист якого просить заявник, його заява до суду не містить матеріально-правової вимоги. Заяві окремого провадження не притаманний подвійний та складний характер позову, який поєднує у собі процесуальні та обов'язково матеріальні вимоги. Заява окремого провадження не спрямована на те, щоб ініціювати суд на розв'язання матеріально-правового спору, оскільки спір про право суб'єктивне не є предметом судового розгляду справ окремого провадження.

Заява окремого провадження є засобом здійснення особою процесуального права на звернення до суду за захистом. Але було б помилковим надавати заяві окремого провадження суто процесуального характеру, з огляду на відсутність у заяві матеріально-правових рис розглядати її лише як засіб захисту процесуального інтересу. Справді, заява не містить у собі матеріально-правової вимоги, питання про захист матеріального суб'єктивного права заявника взагалі не ставиться. Але відповідно до ч. 6 ст. 294 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Зрозуміло що «охоронюваний законом інтерес» заявника, за захистом якого він звернувся до суду, має матеріально-правовий відтінок. Саме тому закон вимагає, щоб у більшості справ окремого провадження у заяві зазначалося, для якої мети заявнику необхідне встановлення даного факту. Це справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ч. 1 ст. 306 ЦПК України), встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України (ч. 1 ст. 318 ЦПК України), встановлення фактів, що мають

юридичне значення (ст. 319 ЦПК України). **В інших справах окремого провадження мета встановлення юридичного факту впливає із змісту факту, що встановлюється.** Так, у справах про визнання громадянина обмежено дієздатним – це захист матеріального становища сім'ї, самої особи та інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати. Крім того, при складанні заяви окремого провадження слід визначатися також із суб'єктним складом, що є складним завданням, оскільки правильне визначення кола заінтересованих осіб у подальшому має важливе значення для розгляду справ. За загальним правилом, **коло заінтересованих осіб залежить від мети встановлення факту судом, оскільки рішення суду про встановлення факту може вплинути у майбутньому на права та обов'язки цих осіб.**

Більшість цивільних справ, які розглядаються судами, є справи позовного провадження, тобто справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства (ч. 1 ст. 19 ЦПК України).

Тому визначення документа, з яким особа звертається до суду, залежить від виду провадження, в якому у подальшому розглядатиметься справа.

Згідно з аналізом ст. 175 ЦПК України та теорією цивільного процесу у позовній заяві виділяється так звана **описова частина, у якій мають бути згруповані усі юридичні факти, які складають фактичну основу справи.** Ця частина процесуального акта-позовної заяви характеризується тим, що у ній **усі юридичні факти мають бути викладені за критерієм послідовності та переконливості.** У позовній заяві не повинно існувати зайвих обставин, які не стосуються розглядуваного спору. Істотною помилкою описової частини юридично необізнаних осіб є те, що вони значну увагу приділяють своїм враженням, думкам, які не мають юридичного значення і судом не будуть враховані. Такі пояснення можуть бути висловлені під час слухання справи, а не викладатися у позовній заяві.

Тобто усі події повинні викладатися у хронологічному порядку та спрямовуватися на формування в учасників розгляду справи і особливо у суду **переконання у правильності позиції позивача.** Серед фактів, які підлягають доказуванню, слід визначити **факти абсолютні, тобто очевидні, та ті факти, які підлягають доведенню, тобто ті, які можуть бути спростовані у ході доказової діяльності, залежно від предмета спору.** Крім того, при написанні позовної заяви слід керуватися положеннями ст. 61 ЦПК України, де йдеться про **загальновідомі та преюдиційні факти,** а також слід враховувати й **законні презумпції.**

Формально, **кожна обставина, наведена у позовній заяві, має бути підтверджена відповідним доказом.**

Мотивувальна частина свідчить про високий рівень написання процесуальних документів, оскільки у цій частині обґрунтовується зміст правовідносин згідно з вимогами законодавства, а також визначаються права та обов'язки кожного учасника таких відносин. У чинній редакції ЦПК України **не вимагається обґрунтовувати зміст позовних вимог з**

посиланням на відповідні статті законодавства, але на практиці кожен юридичну обставину доцільно порівняти з обставинами, встановленими у нормах закону.

Зокрема, при пред'явленні позовної заяви, зустрічного позову, позову третьої особи з самостійними вимогами щодо предмета спору між сторонами, заяви окремого провадження, заяви про видачу судового наказу позивачі, треті особи з самостійними вимогами, заявники, як правило, у своїх заявах (мотивувальній частині) зазначають норми закону, на підставі яких суд повинен вирішити їх справу. Хоча слід звернути увагу на те, що у ч. 2 ст. 163, ст.ст. 175, чч. 1, 6 ст. 311, ч. 1 ст. 356, ч. 2 ст. 391, ч. 2 ст. 455, ч. 2 ст. 476, ч. 2 ст. 491 ЦПК України, які регламентують зміст заяв, нічого не сказано про те, що особа зобов'язана зазначити закон, на підставі якого вона просить суд вирішити її справу. У цьому контексті виникає запитання про узгодженість ч. 3 ст. 12 ЦПК України, де йдеться про обов'язок кожної сторони довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, тобто підстави позову або заперечень проти позову. Щодо підстав позову, ними є юридичні факти матеріально-правового характеру, що визначаються нормами матеріального права, які регулюють спірні правовідносини, їх виникнення, зміну, припинення, а також доказові факти, що тісно пов'язані з фактами матеріально-правового характеру, на підставі яких можна зробити висновок про їх наявність чи відсутність.

Кожна сторона сама повинна довести суду підставу своїх вимог та заперечень, а це можна зробити при належному формуванні позивачем (при поданні позовної заяви чи протягом розгляду справи по суті – при зміні чи уточненні позовних вимог), а відповідачем – при висуненні заперечень проти позову, предмета доказування. Формування предмета доказування (доведення) у справі є необхідним етапом при складанні процесуального акта та формується він на підставі норм матеріального права.

Тому у позовній заяві мають зазначатися норми як матеріального, так і процесуального права, на підставі яких суд повинен вирішити матеріальні вимоги позивача чи заперечення відповідача та норми ЦПК України, відповідно до яких повинен здійснювати усю процесуальну діяльність, спрямовану на ухвалення законного і обґрунтованого рішення як акта правосуддя, яке також за своєю формою як процесуальний документ суду повинне відповідати вимогам закону.

Доцільно робити **посилання не тільки на норми матеріального права, а й норми ЦПК України.** Таке положення надає вимогам заявника ознак законності і змушує протилежну сторону обґрунтовувати свої вимоги також нормами законодавства, а при відсутності таких посилань заявник або протилежна сторона може зауважити, що вимоги або заперечення проти них не ґрунтуються на нормах законодавства, тому суд має відмовити в їх задоволенні. Відсутність юридичної освіти кожна сторона може компенсувати залученням до участі у справі кваліфікованого представника.

Зміст **прохальної частини** залежить від того виду судочинства, а також

стадії розгляду справи, на якій подається документ. Зазвичай, у прохальній частині наводяться **прохання до суду матеріального і процесуального характеру**, наприклад, встановити факт, визнати права та встановити обов'язок тощо. Останні положення **впливають з характеру спору**, який мав місце на практиці **або з тієї мети, яку переслідує заявник**, наприклад, при усиновленні дитини тощо.

Процесуальний зміст прохань заявника також **може бути різноманітним**, наприклад, допитати конкретних осіб як свідків, витребувати документи, скасувати рішення суду першої інстанції тощо. На практиці суди часто просять подавати процесуальні прохання у вигляді окремих документів, наприклад, про забезпечення позову, що пояснюється великою кількістю справ, що розглядаються судами, коли судді знайомляться зі змістом заяви у попередньому судовому засіданні, а до прохальної частини навіть не заглядають. Отже, якщо заявник просить у суду вчинити певні процесуальні дії до судового розгляду, доцільно їх висловлювати в окремій заяві.

Після прохальної частини зазначаються **додатки**, які додаються до заяви, **ставиться підпис** особи, яка подала заяву, і **дата подання** (а не складання) документа.

Вимоги, які пред'являються до заяви, викладено у ЦПК України, але звернемо увагу на те, що позовні заяви, заяви, апеляційні і касаційні скарги та інші подібні документи супроводжуються сплатою судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи. Так, у п. 9 ч. 3 ст. 175 закріплено, що позовна заява повинна містити попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи. У ч. 4 ст. 177 ЦПК України встановлено, що до позовної заяви додаються документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону, а у ч. 3 цієї статті вказується, що у разі необхідності до позовної заяви додаються клопотання та заяви позивача про звільнення (відстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи, витребування доказів тощо.

Крім написання заяв, слід вміти їх належним чином подати, щоб у заявника залишилися докази вчасного подання заяви до суду. Це питання є важливим, коли від перебігу строку залежить можливість розгляду і задоволення заяви. Як свідчить практика, досить часто необхідно доводити не тільки факт подання заяви, а й вчасного його подання. Тому **при поданні заяви до суду слід:**

- 1) отримати реєстраційний номер заяви;
- 2) можна отримати штамп суду на копії заяви, якщо завчасно буде підготовлено запасний варіант заяви, який залишатиметься у її автора;
- 3) надіслати заяву поштою за замовленням або із зворотним повідомленням про вручення.

Слід зазначити, що кваліфіковано написана позовна заява є гарантією ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення.

2.2. Аналіз фактичних обставин справи

Перш ніж скласти процесуальний документ, зокрема позовну заяву до суду, особа чи її представник повинні проаналізувати **фактичні обставини справи** – факти (події, дії, стан), доведення яких (наявність або відсутність) суду має значення для правильного вирішення справи. Із усієї сукупності відомих у справі обставин слід виокремити лише ті факти, які мають юридичне значення, тобто ті, які в силу вказівки на них у нормах законодавства породжують для осіб юридичні наслідки. Отже, особі необхідне встановлення цих фактів з тією метою, щоб у неї виникло, змінилося або припинилося певне суб'єктивне право або юридичний обов'язок.

Так, **фактичні обставини справи** – це ті обставини, які мали місце у певний період життя людини, тобто у дійсності, і які закріплено у законі. Наприклад, якщо дитині на момент посвідчення договору було лише 13 років і 11 місяців, то навіть через рік вона все одно вважатиметься малолітньою на момент вчинення нею правочину. У такому разі її вік має кваліфікуватися як малолітньої, а не неповнолітньої, незважаючи на те, що вона перейшла фактично в інший віковий статус. У нормах законодавства встановлено значний перелік юридичних обставин, з якими пов'язуються певні правові наслідки, регламентовані законом. Тому на поєднанні тих обставин, які мали або мають місце у конкретних правовідносинах, та тих, які передбачені у законодавстві, позивач будує зміст своїх позовних вимог (п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України). Аналогічно, але із зовсім протилежною задачею відповідач визначає заперечення проти позовних вимог позивача.

Отже, перш ніж написати процесуальний акт особа повинна зібрати всю наявну інформацію про фактичні обставини справи.

Відбір потрібної інформації, з усієї наявної (**фактична основа справи**) має досить важливе значення для визначення юридичного складу справи та у справах позовного провадження має здійснюватися **в контексті вибору норми матеріального права**. Правильний відбір фактичних обставин справи можливий лише завдяки **аналізу диспозиції норми матеріального права**, яка регламентує конкретні правовідносини. Це зумовлено тим, що у диспозиції норми матеріального права закріплюється саме **правило поведінки, зазначено права та обов'язки сторін правовідносин, що регламентується даною нормою**.

Диспозиція – це суть правової норми, оскільки вона вказує на форму поведінки суб'єкта права, яка безпосередньо тягне за собою юридичні наслідки. Відповідно до диспозиції норми матеріального права особа має з'ясувати коло обставин, які потрібно встановити суду (їх наявність або відсутність) для вирішення спору чи вирішення іншого правового питання (вирішення справи окремого провадження). Особі також потрібно врахувати положення ст.ст. 12, 175 ЦПК України. По-перше, саме **особа повинна довести суду ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень**. Доведення таких обставин можливе лише за

допомогою доказів, які саме особа повинна надати суду на підтвердження кожної обставини, зазначеної в її позовній заяві (підстави позову) чи у відзиві на позов. **Особа повинна надати ці докази суду та зазначити про них у позовній заяві** (п. 8 ч. 3 ст. 175, ст. 177 ЦПК України), адже суд лише на підставі доказів встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін (ст. 76 ЦПК України).

У позовній заяві є й інша складова, яка іменується **мотивувальною частиною процесуального акта**, тобто особа ті обставини, які вона виклала в описовій частині, повинна довести суду (їх наявність або відсутність) на підставі доказів. Тому **абсолютні факти можуть підтверджуватися безспірними доказами**: реєстрація шлюбу – свідоцтвом про реєстрацію шлюбу, народження дітей – свідоцтвом про народження, а інші факти, які мають значення для справи, мають доводитися позивачем за допомогою доказів, які повинні бути допустимими та належними або спростовуватися протилежною стороною у справі на підставі інших доказів.

Щодо **окремого провадження**, процесуальні документи – заяви – повинні також **відповідати загальним вимогам щодо змісту та форми позовної заяви** згідно зі ст.ст. 175-177 ЦПК України, з певними винятками, передбаченими у спеціальних нормах, що регламентують зміст заяв за окремими категоріями справ окремого провадження (ст.ст. 297, 302, 306, 311, 318, 321, 330, 335, 340, 344 ЦПК України).

Тому **при написанні процесуального акта окремого провадження – заяви – потрібно враховувати**:

- норми матеріального закону залежно від мети встановлення юридичного факту;
- загальні норми ЦПК України;
- спеціальні норми ЦПК України, які регламентують специфіку розгляду даної категорії справ у порядку окремого провадження.

Іншими словами, юридичний склад справи передбачає проведення правової кваліфікації фактичних обставин та вибір норм права, на підставі яких суд повинен вирішити справу.

2.3. Формування предмета доказування і змісту позовних вимог у справі

Слід звернути увагу на такий елемент позову, як його предмет. У цьому контексті також доцільно звернутися до ст. 175 ЦПК України, у ч. 1 якої закріплено, що **у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування**. Про предмет позову згадується у численній кількості норм оновленої редакції ЦПК України, натомість його визначення не надається. Предмет позову тісно пов'язаний з нормами матеріального права. У теорії цивільного процесу існує думка, що предметом позову є та його частина, яка характеризує матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, щодо якої він просить ухвалити судове рішення (М.Й. Штефан). У законодавстві під предметом розуміється зміст позовних вимог (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України). Ця частина позову опосередковується

спірними правовідносинами – суб'єктивним правом і обов'язком позивача та відповідача, отже – **предмет позову повинен мати правовий характер і впливати з певних матеріально-правових відносин**. Але це теоретичні положення, які нині повинні знайти своє відповідне закріплення у законі. Необхідність такого закріплення зумовлена тим, що не завжди особам, права яких порушено, оспорюються чи невизнані, заяви до суду складають фахівці, такі заяви може скласти й пересічний громадянин, який не знає, що таке предмет та підстави позову.

Правильний аналіз фактичних обставин справи та встановлення юридичного складу справи (**проведення правової кваліфікації**) має важливе значення у подальшому для **формування предмета доказування** (доведення ст. 229 ЦПК України), який складається з:

1) **підстав позову** – юридичних фактів, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;

2) **підстав заперечень проти позову** – юридичних фактів, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти позову;

3) інших фактів, які мають значення для справи.

В теорії цивільного процесу виділяють **ще один елемент позову – зміст позову**. Так, **змістом позову** є звернена до суду вимога позивача про здійснення судом певних дій із зазначенням способу судового захисту (ст. 5 ЦПК України). Щодо самих **способів захисту цивільних прав та інтересів судом**, то вони передбачені у ст. 16 Цивільного Кодексу України. До них законодавцем у ч. 2 даної норми віднесено:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідносин;
- припинення правовідносин;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Проте слід враховувати й інші положення цієї норми про те, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом (спеціальним). Але суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи у разі порушення нею положень ч. 2-5 ст. 13 ЦК України, в яких ідеться **про межі здійснення цивільних прав**. У цих положеннях закону зазначається про те, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довіллю або культурній спадщині (ч. 2), не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій

особі, а також зловживання правом в інших формах (ч. 3), при здійсненні цивільних прав особа повинна дотримуватися моральних засад суспільства (ч. 4), не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополюючим становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція (ч. 5).

Тому при визначенні змісту позову (позовних вимог) особи, які складають процесуальні акти повинні враховувати положення матеріального права щодо способів судового захисту, передбачених ст. 16 ЦК України.

2.4. Доведення і доказування в цивільному процесі та обставини, які не підлягають доказуванню (доведенню)

У теорії цивільного процесу щодо інституту доказів вченими вживаються різні терміни, а у законодавстві немає послідовності у понятійному апараті. Так, у теорії цивільного процесу йдеться про предмет доказування, а у законодавстві (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України) зазначається про те, що сторона повинна **довести (а не доказати)** свої вимоги та заперечення.

У цьому контексті слід розрізняти такі терміни, як «процес доказування», «процес доведення», «предмет доведення».

Процес доказування – це **пізнавальна і розумова діяльність** суб'єктів доказування, яка здійснюється в урегульованому цивільному процесуальному порядку і спрямована на з'ясування дійсних обставин справи, прав та обов'язків сторін, встановлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, а також подання, прийняття, збирання, витребування, дослідження і оцінки доказів (М.Й. Штефан). Така діяльність реально не може бути здійснена у врегульованому ЦПК України порядку, адже при доведенні вимог чи заперечень проти позову використовуються закони логіки та психології, але вони не можуть регламентуватися на законодавчому рівні.

Стаття 12 ЦПК України чітко встановлює, що існування певних обставин треба довести, а не тільки доказати. Нині **поняття «доводи» застосовується** у п. 3 ч. 1 ст. 43, ч. 4 ст. 368, ч. 5 ст. 370, чч. 4, 6 ст. 402, ч. 5 ст. 405 ЦПК, а у ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України – **«довести»**. У дореволюційному законодавстві було закріплено поняття «доводи». Тому, у наукових цивільно-процесуальних джерелах пропонується **розмежувати поняття «доказування» та «доведення»**; закріпити за поняттям «процес доказування» лише зміст щодо таких процесуальних дій, як збирання, витребування (для адвокатів, прокурорів) і подання суду доказів особами, які беруть участь у справі; всі інші дії, що спрямовані на забезпечення сприятливого для сторони рішення суду, слід вважати процесом доведення, а не доказування. Поняття **«доведення» потрібно вважати більш широким і таким, що містить у собі поняття «доказування»** (С.Я. Фурса, Т.В. Цюра).

Наприклад, коли одна із сторін клопотатиме про допит свідка, який є її родичем, то інша сторона, за загальним правилом, не може відвести такі показання, оскільки такі показання за ЦПК України та виходячи із обставин

справи є належними доказами та допустимими засобами доказування (ст.ст. 77-78 ЦПК України), але вправі висловити з цього приводу свої заперечення та міркування (ст. 43 ЦПК України). Та лише суд остаточно вирішує питання про належність доказів до справи та їх допустимість. При цьому така ситуація фактично не є доказуванням, оскільки вона базуватиметься на розумовій діяльності та узагальнюватиме досвід судді щодо допиту близьких родичів як свідків, на природу свідчень яких негативно може впливати родинний зв'язок із стороною. Крім того, сформульовані у ст. 43 ЦПК України такі процесуальні дії, як подання доводів, міркувань та заперечень, слід вважати доведенням, а не доказуванням. **Доведення складається із процесу доказування та розумової і процесуальної діяльності, спрямованої на формування у судді переконання в достовірності юридичних обставин справи та на цій підставі обґрунтованості вимог сторони.** Розумова діяльність сторін не може підпорядковуватися вимогам процесуального закону, але потрібно регламентувати в ЦПК України процедуру висловлювання в процесі певних результатів такої розумової діяльності: доводи, міркування, заперечення. Якщо заперечення проти позову регламентуються процедурою розгляду справи, то вони можуть висловлюватися на різних стадіях процесу у різних формах, наприклад, на стадіях підготовчого судового засідання (ст. 189, 197, 199, інші ЦПК України), заперечення можуть висловлюватися на різних етапах розгляду справи по суті (судовий розгляд).

Також потрібно звернути увагу, що поняття «доводи» в тому чи іншому значенні вживаються також у нормах, що регламентують процедуру розгляду справ в апеляційній та касаційній інстанціях (ч. 4 ст. 368, ч. 5 ст. 370, чч. 4, 6 ст. 402, ч. 5 ст. 405 ЦПК України). Так, з аналізу ч. 4 ст. 368, ч. 5 ст. 370 ЦПК України можна дійти висновку, що **під доводами законодавцем розуміється:** обґрунтування апеляційної скарги, тобто у чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали суду (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин); нові обставини, які підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів у суд першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції.

Отже, в цих нормах закладено здебільшого наслідки розумової діяльності, оскільки, крім доведення, треба ще й обґрунтувати у чому полягає неправильність рішення, ухвали суду, обставини справи та закон, яким спростовується рішення суду.

Ув'язуючи процес доказування, процес доведення та предмет доведення безпосередньо зі структурою процесуального акта (позовної заяви) слід зазначити, що він формується поступово та може піддаватися зміні протягом певних стадій розгляду справи, останнє положення зумовлено тим, що

позивач за ч. 3 ст. 49 ЦПК України має право до закінчення підготовчого засідання змінити предмет або підстави позову, до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження позивач має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог. Тому **на момент написання позовної заяви формується лише частина предмета доведення, а саме – юридичні факти-підстави позову**, тобто обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги у позовній заяві. Далі після пред'явлення позову починає формуватися **друга складова предмета доведення – підстави заперечень проти позову**, а саме – юридичні факти, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти позову. Крім того, у **предмет доведення входять інші обставини, які позивач повинен зазначити у своїй позовній заяві – наявність підстав звільнення від доказування** (ст. 82 ЦПК України).

Щодо самого процесу доведення обставин справи, він повинен здійснюватися на підставі належних доказів та допустимих засобів доказування. Правильність визначення таких доказів також залежить від підстав позову або заперечень проти позову та тісно пов'язано з нормами матеріального права та впливає із них.

Фактично, **належність доказів до справи можна перевірити за допомогою простої формули**: якщо доказ підтверджує певну юридичну обставину, то ця обставина має бути зазначена у позовній заяві або у запереченнях проти позову, а також збігатися з відповідною обставиною в законодавчій нормі, на яку також має зробити посилання той суб'єкт, який подає відповідний доказ. В іншому випадку такий доказ не стосується справи. Наприклад, коли позивач посилається на те, що заповіт був посвідчений у стані недієздатності особи, лікарські довідки, показання свідків не можуть братися судом до уваги, оскільки єдиним належним доказом може стати рішення суду про визнання такої особи недієздатною, яке набрало законної сили. Так, згідно зі ст. 39 ЦК України, недієздатною особою може визнати лише суд, а наслідки вчинення правочину недієздатною особою та дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, різні і регламентовані різними статтями закону, зокрема ст.ст. 225 і 226 ЦК України. Тому в цій ситуації можна наполягати на тому, щоб особа, яка подає відповідні докази, уточнила свої вимоги або заперечення проти позову.

Як у нормах матеріального права, так і в нормах ЦПК України встановлено вимоги до підтвердження певних юридичних обставин чітко визначеними безспірними доказами.

Отже, знання теоретичних аспектів належності доказів та допустимості засобів доказування мають істотний вплив на складання процесуального акта, від правильності якого у майбутньому залежатиме саме судове рішення.

2.5. Стратегія і тактика складання процесуальних документів

Деякі фахівці вважають, що велика кількість інформації заважає

сприймати зміст позовної заяви і породжує неадекватне сприйняття інформації суддею. Тому пишуть короткі позовні заяви. Їх позиція зумовлена й тим, що головне визначено, і у подальшому можна підсилювати свою правову позицію залежно від того, яку позицію займе відповідач. Стратегічно така заява орієнтована й на те, що відповідач почне «виправдовуватися» й виявить слабкі місця у захисті своїх прав. Слабке місце цієї стратегії у тому, що сторона може не висловлювати всіх аргументів, за допомогою яких вона збирається переконати суд, у позовній заяві. Така стратегія може мати місце, якщо аргумент не потребує підтвердження доказами і зводиться до посилання на додаткові норми законодавства. Тому така стратегія є реальною та такою, що відповідає положенням ЦПК України.

Крім того, згідно зі ст. 49 ЦПК України позивач має право до закінчення підготовчого засідання змінити предмет або підстави позову, до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог, на будь-якій стадії судового процесу вправі відмовитися від позову, тому за ним залишається право на зміну аргументації. Звідси й беруться досить значні розміри позовних вимог, оскільки передбачається певний торг з відповідачем, який може закінчитися укладенням мирової угоди. Великі розміри моральної шкоди зумовлюються тим, що суди у переважній частині справ зменшують їх вдвічі.

Сама схема відносин осіб, які беруть участь у розгляді справи, зумовлює зміст процесуальних документів, які ними складаються.

Відповідь на позовну заяву може оформлюватися у таких формах: відзив на позовну заяву; пояснення сторони або її представника, третіх осіб; заперечення. При цьому пояснення можуть викладатися як письмово, так і усно. У першому випадку можна просити суд приєднати письмовий варіант пояснень до справи.

Для заперечень проти позову можна використовувати різні способи концентрації уваги суду саме на найголовніших доводах. Якщо заперечення проти позову короткі, то мотивувальна частина має розташовуватися у самому кінці документа. Деякі фахівці використовують методи повтору одних аргументів у різних словосполученнях, але така практика може наштовхнутися на зовсім протилежний ефект, оскільки суддя може втратити увагу до документа і повагу до його автора, який тричі повторює одну думку в короткому документі. Це свідчить про відсутність інших аргументів.

Контрольні запитання:

1. З яких частин складається будь-який процесуальний документ? Надайте коротку характеристику кожної частини.
2. Охарактеризуйте порядок подання заяв до суду.
3. Що є фактичними обставинами справи?
4. Як проводиться аналіз фактичних обставин справи?
5. З чого складається предмет доказування?

6. У чому полягає процес доказування?

7. У чому полягає стратегія та тактика складання процесуальних документів?